

ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԷՆ ԵՒ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԱԾԻՒՂԵՐ
ՄԵՐՁԵՑՈՒՄԻ ԿԱՐԵԼԻՆ ՈՒ ԱՆԿԱՐԵԼԻՆ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

Կ'արժէ հոս, ներածութեան կարգով, նշել լեզուներու եւ լեզուաբանութեան պատմութեան մի քանի հանրայայտ փաստեր:

1. ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ԿԱՐԵԼԻՒ ՄԻԱՅՆ ԲՆԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎՈՅԹՈՎ

Լեզուն՝ առհասարակ, որպէս հոգեմտաւոր եւ ընկերաբանական երեւոյթ, իր մշակուած-կարգաւորուած վիճակին մէջ յանգած է գիտական-տրամաբանական կառոյցներու, այնուամենայնիւ կը մնայ ենթակայ բնական, ինքնավար ընթացքի, հոլովոյթի: Խօսելով յատկապէս կենդանի լեզուներու մասին, անոնց այդ հոլովոյթն է, մասամբ ինքնաբեր ու «անկարգ», որ յետագարձ, a posteriori հսկողութեամբ կը փորձեն հակակշռել, կարգաւորել հիմնարկութիւններ, ինչպէս ակադեմիկներ կամ համապատասխան նման հաստատութիւններ:

Գրաւոր ուրոյն յենարանէ եւ մշակութային վաւերական, ճանաչուած հիմնադրանքէ զուրկ կամ այդպիսին նկատուած թերաճ լեզուներ, կամ ենթա-լեզուներ, կրնան ըլլալ մնացած զուրկ՝ բնական, ինքնավար ընթացքի այս կարելիութենէն, ենթարկուած a priori որոշ ճնշումի եւ ընթացափոխման: Այսպիսին են, կրնան ըլլալ, մեծապետական բռնադատումի, հալածանքի զոհ լեզու-մշակոյթներ. կամ՝ գաւառաբարբառներ ու բարբառային մշակոյթներ, որոնք տուեալ պահու մը կը կրեն նոյնազգի գրական միակ լեզուի մը ստեղծման ընկերացող ճնշումը: Այս բոլոր պարագաներուն, նոյնիսկ այս վերջիններու, ճնշող լեզուներու կամ բարբառներու հարթումը, կատարուող՝ մշակութային այլազանութեան հաշուին եւ բոլոր պարագաներու՝ ափսոսալի, տեղի կ'ունենայ աստիճանաբար, յաճախ տարածուելով սերունդի կամ սերունդներու կեանքի ժամանակին վրայ: Բացի ասոնցմէ, լեզուի ընդհանրութեան, կամ անոր այս կամ այն մարզին վերաբերող բռնի արագացման պարագաներ, այսպէս ըսած՝ «հրամանագրային» բնոյթի, պատմութեան մէջ չափազանց հազուադէպ, յատուկ են մենատիրական վարչակարգերու եւ կը նշուին իրենց բացասական հետեւանքներով:

Այսպէս, խօսելով հայերէնի ընդհանրական հոլովոյթին մասին՝ նոր ժամանակներու մէջ, գիտենք, որ մեր լեզուի գրական զոյգ լեզուաճիւղերու գոյութեան փաստը, հետեւանք՝ պատմա-քաղաքական բազմադարեան անբնական պայմաններու, յաճախ արծարծուել է՝ մերձեցման, նոյնիսկ համաճուման ջանքերու ծիրի մը մէջ, բայց եւ նոյնքան յաճախ չեչտուել է այդպիսի a priori փորձերու արուեստակեալ եւ անիրագործելի բնոյթը: Տիրող է եղած տեսակէտը՝ ի նպաստ ներազգային հոգեմտաւոր հաղորդակցութեան, շփումներու սերտացման, որոնց պէտք էր ապաւինիլ՝ որպէսզի աստիճանաբար առաջանայ լեզուա-մշակութային մերձեցման բնական ընթացք մը: Հետեւելով մեր պատմութեան միայն վերջին հարիւրամեակի ընթացքին, քննելով Հայաստանի առաջին հանրապետութեան եւ հետեւող խորհրդայնացման սկզբնական տարիները, եւ անոնց պարփակած իրադրութիւնը՝ «արեւմտահայ» գանգուածի մը գաղթն ու համախառնումը «արեւելահայ» ազգաբնակչութեան մը հետ, այս ժամանակաշրջանը կարելի կ'ըլլար նկատել աննախընթաց առիթ՝ վերացնելու վերը նշուած լեզուա-մշակութային երկճղումը, եթէ աւելի բնականոն պայմաններու մէջ տեղի ունենար: Եւ այն ատեն հաւանօրէն մեր պետական հայերէնը, թէեւ բնականօրէն գերակշիռ արեւելահայերէն տարրերով, այսուհանդերձ չափով մը տարբեր ուղղութիւն ստանար: Բայց արեւմտահայ գաղթականութեան բաղադրութիւնը (մեծ մասամբ որբեր եւ ճղակոտոր ընտանիքներ), նաեւ անոնց ընկերա-տնտեսական կացութիւնը, բայց մանաւանդ, աւելի եւս, խորհրդայնացումէն ետք ստեղծուած համահարթիչ պայմանները, մեծ չափով արգելք դարձան փոխհարստացման այդ կարելիութեան: Ներկայ արեւելահայերէնի ստացած ուղղութեան վրայ այլապէս ազդեցին նաեւ խորհրդային գործիչներու մէկ զգալի մասի ապագային դիմագիծը, եւ առաջին տարիներու ու տասնամեակներու մշակոյթի չեչտուելն ուսումնական կնիքը, շատ

աւելի ուժեղ ու կաշկանդիչ՝ քան վաթսուներկաներէն ետք վերահայացման շարժումը: Եղաւ սրբագրում, բայց եւ մնացին անդառնալի հետեւանքներ:

2. ՈՒՂ ՂՈՐԴՈՒՄԻ ԱՏԱԿ ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ ՄԱՐԶԵՐ. ԲԱՌԱՄԹԵՐՔ, ԴԱՐՁՈՒԱԾՔՆԵՐ...

Հիմա.- Եթէ բանաւոր թէ գրաւոր լեզուի ընդհանրական բնորոշ գիծ մըն է դուրս մնալ a priori ծրագրումէ եւ կարգաւորումէ, կա՞ն տարրեր, լեզուական մարզեր, լեզուական խաւեր, որոնց վրայ կարելի ըլլայ ազդեցութիւն բանեցնել. տարրեր, որ կարելի ըլլայ քաջալերել, նպաստաւորել, ուղղորդել: Եւ որո՞նք են ասոնք:

- Նախ՝ հարկ է մեր քննարկումէն հեռացնել ձեւաբանական կառոյցներն ու մեքենականութիւնները առհասարակ՝ իբր լեզուի կաղապարուած եւ անփոփոխելի տարրեր: Այս հեռացումին բնականօրէն պիտի հետեւի նաեւ հեռացումը այդ կառոյցներով ստեղծուող շարահիւսական ոլորտին: Ուրիշ խօսքով, լեզուն՝ իբր բանաւոր թէ գրաւոր օրկանական էութիւն, իբր կենդանի մարմին, տեղ չի տար մերձեցումի ուղղակի փորձերու: Եւ կը մնայ տեսնել մասնակի-անուղղակի ճամբաներ՝ ասոնց համար:

ա- Բառամթերք.- Ընդհանրութեան մէջ՝ անիկա միեւնոյնն է մեր երկու լեզուաճիւղերուն համար. բայց, գիտենք, կան զոյգեր՝ որոնցմէ մէկը չի գործածուիր տուեալ լեզուաճիւղի մէջ, կամ կը գործածուի տարբեր առումով, տարբեր գործածութեամբ: Այսպէս՝ սպիտակ-նիւրմակ, թողնել-ձգել, վաղ-կանուխ, լուսն-վայրկեան, դառն-լեղի... քանի մը օրինակներ յիշելու համար: Կամ երբ, բառակերտումի դաշտին մէջ, իւրաքանչիւր լեզուաճիւղ կը ստեղծէ իրը, ինչպէս՝ իմֆնաթիո-օդանաւ, արդիական-այժմէական, ընտրանի-հատընտիր...:

բ- Դարձուածքներ, ոճաբանական ընկալեալ ձեւեր: Հոս՝ լեզուաճիւղէ լեզուաճիւղ ձեւերը բաւական կը տարբերին, եւ համախումբ գոյութեան պայմաններու տէր՝ հայրենի լեզուաճիւղն է որ աւելի հարուստ է անոնցմով: Նաեւ անկէ է աւելի, որ արեւմտահայերէնին ձեւեր պիտի փոխանցուին - կը փոխանցուին արդէն: Օրինակներ՝ հոս՝ զանց կ'ընեն:

օ Առաջարկ.- Այս երկու խաւերու պարագային՝ երկուստեք աւանդել, փոխադարձաբար ծանօթացնել այդ գործածութիւնները կամ առումները: Թողելով որ բնական փոխ-թափանցում տեղի ունենայ, ինչ փոյթ՝ հաւանօրէն արեւելահայերէնի գերակշռութեամբ: Ասոնցմէ՝ «աւանդական» զոյգերուն համար, պէտք է ապաւինիլ ժամանակի վճիռին:

Բայց գուգահեռ գործածուող նորակերտ բառերու պարագային, ճիշդ կ'ըլլար նոյնանիշներէն ընտրել յարմարագոյնը եւ ընդհանրացնել, ու ջնջել ձախորդները, սկսած անշուշտ օտարամուտներու վրայ մեքենաբար ընդօրինակութեան (զանց կ'առնեմ ուղղակի օտարաբանութիւնները, որոնք հազուադէպօրէն կ'արդարանան, իսկ աւելի յաճախ անարգանք են եւ հայերէնի բառակերտական շնորհին, եւ սոսկական ճաշակին - ստումատուգիլայէն մինչեւ ալիաուղի...: Այս վանտալութիւնները թողնելով մէկդի, վերի օրինակներէն՝ կ'առնեմ միայն թարգմանովի իմֆնաթիոն, որ կ'արժէ փոխարինել օդանաւով, մանաւանդ երբ անդին ունինք Զուարթնոցի օդանաւակայան (եւ ոչ՝ իմֆնաթիոակայան): Միւս կողմէ, չեմ մոռնար, որ հայրենի լեզուաճիւղը, ձախորդ ստեղծումներու կողքին, իրագործած է հիանալի նորաբանութիւններ, այնքան մեծաթիւ, որ հոս սոսկական օրինակներու նշումը պիտի հնչէր որպէս թերգնահատում:

Հազուադէպօրէն որդեգրելի՝ միջազգային ճանաչում գտած օտար եզրերու պարագային եւս, փոխարինելի կամ բարելաւելի եզրերը քիչ չեն: Հոս՝ պէտք է որդեգրել հասարակաց ընկալումի ատակ եզրոյթներ կամ առգանութեան ձեւեր: Այսպէս, մուլտֆիլմը չի կրնար ընկալուիլ ոչ-ռուսախօս միջավայրէ. պէտք է փոխարինուի: Կամ լէյզըր, նայլըն ձեւերը, որոնք յատուկ են անգլերէնի, ի տարբերութիւն լազէր, նայլոն ձեւերու, աւելի ընդհանրական եւ ընդունելի՝ իրենց արտաբերումով:

3. ՀԵԶԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ. ԵՌԱՍՏԻՃԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐՈՒ ԽՆԴԻՐ

- Հոս հարց կը բխի եռաստիճան բաղաձայններու, այսինքն ասոնց առաջին երկու աստիճաններուն (բ-պ, գ-կ, դ-տ, ձ-ծ եւ ջ-ն)՝ արեւմտահայերէն առգանական համակարգին մէջ կրած ծանօթ այլափոխումէն: Հարց՝ որ կը ներկայանայ մի քանի մարզերու մէջ:

+ փոխադարձ հասկացողութեան հարց, այսինքն բանաւոր հաղորդակցութեան շփոթ կրնան ստեղծել նմանաձայն բառեր: Պատասխանատուն՝ ասոնց տարբեր հնչումն է արեւմտահայերէնի մէջ (բառ-պար, տար-դար-թառ, դանակ-թանաֆ, բարդութիւն-պարտութիւն...): արտասանութեան՝ պէտք է աւելի ուշադիր ըլլայ արեւմտահայը, իսկ «սխալ» ճիշդ ընկալելու փոյթ ընէ արեւելահայը: Իրեն կրնայ օգնել փաստը, որ հնչական որոշ մասնաւոր դասաւորումներու մէջ՝ արեւելահայը ի՛նք եւս, արեւմտահայուն պէս, այլափոխուած կ'արտասանէ բ, գ, դ, ձ եւ ջ «մեղմ» բաղաձայնները, ինչպէս բառավերջին, կամ կցուած որոշ բաղաձայններու – կարագ, վերջ, դարձ, աղջիկ, կանգնել... Պարագանք, որոնք բաւական կը հերքեն հայրենի գրելաձեւին վերագրուած իբրեւ թէ պարզ-հնչիւնային հանգամանքը, ծածկելով բաւական խոր թակարդ-փոսեր՝ ուղղագրութեան հարց ստեղծող...

+ որոշ յատուկ անուններ, որոնց արտաբերման ուշադրութիւն պէտք է դարձնէ արեւմտահայը.

Գագիկ, Գարեգին...: Իսկ արեւելահայը ուշադիր պիտի ըլլայ ճիշդ արձանագրելու

արեւմտահայավարի արտասանուած անուններ, եւ բարեկամիս՝ Կիրակոսին անունը անձնագրին մէջ չգրէ Գիրագոս՝ երկու Գ-ով, այլ Կ-երով՝ Կիրակոս: Կամ Գեորգը գրէ Գեորգ, ո՛չ անփորձ ականջով՝ Կեորկ կամ Քեորք:

+ Հոս կ'արժէ նաեւ փափաք յայտնել, աւելին՝ պահանջել, որ՝ իբր տառանուններու ճանաչման եւ շփոթներու վերացման կողմնակի քայլ՝ արեւելահայերէնի կրթական համակարգը հրաժարի այբուբենի տառերու անուանակոչման ա-բը-գը-դը-ի «անգրագէտ» ձեւէն, եւ վերադառնայ աւանդական անուանակոչման՝ ալբ, բեմ, գիմ, դա – ինչպէս էր արդէն նոյնինքն արեւելահայերէնի կիրարկած ձեւը՝ դարասկիզբին:

o Առաջարկ.- Հոս եւս, ինչպէս վերը, հարկ է երկուստեք աւանդել, փոխադարձաբար ծանօթացնել տարբերութիւնները: Թողելով որ բնական փոխ-թափանցումը իր ընթացքը վարէ:

- Օտար տեղանուն-անձնանուններու տառադարձում.- Մնալով միշտ եռաստիճան բաղաձայններու հնչական տարբերութեան ծիրին մէջ, պէտք է հոս դիմագրաւել օտար տեղանուններու եւ անձնանուններու տառադարձման տարբերութիւնները՝ նոյն հնչական տարբերութիւնէն բխող:

Գիտենք, արեւմտահայերէնը այս անունները ճիշդ արտաբերելով հանդերձ, զանոնք կ'ուղղագրէ բաղաձայններու արտաբերման իր եղանակով՝ Ատանա, Արժանթին, Պաղտատ, Պաֆու, Պոսֆոր, Ք/Գանատա, փոխան Ադանա, Արգենտին(ա), Բադդադ, Բաֆու, Բոսֆոր, Կանադա... ձեւերուն: Այս վերջինները ըլլալով հայրենի (եւ իրանահայ) հայերէնի կիրարկած ձեւերը, աւելի մօտ՝ տուեալ բաղաձայններու աւանդական-գրաբարեան արտասանութեան:

Ճիշդը անշուշտ այն պիտի ըլլար, որ՝ միաձեւութեան սիրոյն՝ արեւմտահայը ուղղագրէր Ադանա, Բադդադ, Բոսֆոր, Կանադա եւայլն: Բայց քանի լեզուի բերանացի-բնական ընթացքը կառավարելի չէ «հրամանագրային» ոճով, ան պիտի շարունակէր արտասանել իրեն համար «ուղիղ» ձեւով, թէ եւ իրեն անհամապատասխան գրելաձեւով: Արդէն առանց ատոր ալ՝ արեւմտահայը այսպիսի անհամապատասխանութիւններ ունի տեղ-տեղ, դասական ծագումով որոշ տեղանուններու պարագային (Դամասկոս, Բեթլեհեմ, որ յաճախ կ'արտասանէ Տամասկոս, Պեթլեհեմ – գործածելով հանդերձ դասական Դ-ն եւ Բ-ը):

Անշուշտ վերապահութիւն մը պէտք է ընել որոշ՝ ռուսերէնի, անգլերէնի կամ այլ զարտուղի, ոչ-հարազատ ճամբով հայերէնի մէջ կիրարկուող տեղանուն-անձնանուններու պարագային, ինչպէս Արգենտինա, Աիդա...: Նման պարագաներու, լաւ պիտի ըլլար գտնել հարազատագոյն հասարակաց ձեւ մը, աւելի հեռու աղբիւրէ բերուած, կամ այլապէս ընդհանրական չափանիշներ բաւարարող: Ուրեմն, փափաքելին՝ պիտի ըլլար արեւմտահայերէնի համար որդեգրել հնչական դասական համակարգը, այսպէս գոնէ մասամբ, եւ սկսելու համար՝ գրելաձեւի մակարդակին, մօտենալով արեւելահայերէնին, ինչպէս եւ գրաբարին: Կարելոր նուաճում մը կ'ըլլար ատիկա՝ մատչիլ միաձեւ ճիշդ գրութեան, աւելի կարելոր՝ քան յեղեղուկ եւ փոփոխական արտասանաձեւը: Նոյնիսկ, անգամ մը եւս, արեւմտահայ գրելաձեւին եւ արտաբերման ձեւին միջեւ տարամէտութիւն բերելու գնով:

4. ԵՌԱՍՏԻՃԱՆ ԲԱՂԱՁԱՅՆՆԵՐՈՒ ՀԱՐՑԷՆ ԱՆ ԴԻՆ՝

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՈՒՂ ՂԱԳՐՄԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

Բայց, նախքան այդպիսի յարակարծային, պարադոքսային փորձ մը ընելը, լաւ կ'ըլլար արծարծել յատուկ անուններու գրելաձեւի ընդհանրական խնդիրը, այնպէս՝ ինչպէս ըրած է երկու տարի առաջ Սփիւռքի Նախարարութիւնը, առնելով օգտակար նախաձեռնութիւնը՝ յատուկ անուններու (օտար Կ'Լ հայկական անձնանուններ եւ տեղանուններ) զոյգ ցանկեր յղելով առ ի քննութիւն: Այդ ընդհանրական ծիրին մէջ, օտար տեղանուններու եւ անձնանուններու խնդիրը, մասնաւանդ եռաստիճան բաղաձայններու վերոնշեալ հնչական տարբերութեան տեսանկիւնէն բռնուած, մեզի պիտի երեւի իբր սոսկական մանրամասնութիւն, գրաւելով շատ փոքր տեղ մը: Որովհետեւ, ինչպէս արդէն յայտնուեցաւ յիշեալ ցանկերու քննութենէն, զոյգ լեզուաճիւղերու միջեւ շեղումները շատ աւելի յաճախ կը բխին արեղեանասեւակեան եւ դասական գրելաձեւերու տարբերութիւններէն, քան եռաստիճան բաղաձայններու ծանօթ տարբերութենէն: Ի դէպ.- Հոս, «դասական» բնորոշումը պիտի գործածեմ նախախորհրդային ժամանակաշրջանին կիրարկուած ընդհանրական ուղղագրութեան ձեւին համար, իբրեւ յարմարագոյնը, ի հեճուկս տեղ-տեղ գործածուող «աւանդական» կամ նոյնիսկ «արեւմտահայ», «սփիւռքահայ» ուղղագրութիւն անճիշդ, մոլորեցուցիչ բնորոշումներուն: Այդ «դասական»ը, նոյնիսկ եթէ, բնականօրէն, չի համապատասխաներ լրիւ՝ նախնական գրաբարէն մեզի աւանդուած ձեւերուն, անկասկած որ ամենամօտ մնացողն է անոր:

Այսպէս, յատուկ անուններու զոյգ ցանկերու քննարկումէն կ'եզրակացուի, որ՝

ա- Արեղեանասեւակեան փոփոխումներուն՝ արեւելահայերէն գրելաձեւին բերած անպատեհութիւնները յատկապէս զգալի կ'ըլլան՝ դասական անուններու տառադարձման պարագաներու, ինչպէս Հորդանան (Jordan-է տառադարձուած՝ պէտք էր ըլլար Յ-), Հունաստան (Ionia-ի արմատէն՝ պէտք էր ըլլար Յ-), Տաւրոս (Taurus-էն, պէտք էր՝ -աւ-), Պոլոս (Paul-, պէտք էր ըլլար -օ-, այսինքն՝ -աւ-), Հովսեփ (Jos-էն՝ պէտք էր ըլլար Յ-, դեռ չհաշուած՝ Է-ն), Հովնան (Jon-էն, պէտք էր ըլլար Յ-), Եվգինէ (Eug- արմատէն, պէտք էր ըլլար Եւգ-)...: Այդ ինչպէ՞ս կարելի է, միաձեւութեան սիրոյն, հաստատել տառադարձական-դասական «որոշ» կանոններ (եռաստիճան բաղաձայններու առնչուած), եւ անտեսել ուրիշներ՝ նոյնքան ու աւելի կարեւոր...

բ- Այլապէս խնդրաշարոյց են՝ ոչ-տառադարձեալ, հայկական դասական անուններ՝ Ռուբեն-ը, փոխան Ռուբէն-ի (Ռուբինեան...), Ներսէս-ը՝ փոխան Ներսէս-ի (Ներսիսեան...), Արտաշեսը՝ փոխան Արտաշէս-ի (Արտաշիսեան...)

գ- Բայց այլապէս անընդունելի կրնան թուիլ, մասնաւանդ գրաբարի վարժ աչք-ականջներու, նաեւ բառիմաստ պարունակող գոլտ հայերէն յատուկ անուններ՝ իրենց ձեւափոխեալ վիճակով.- Ազրինն, Աղալնի, Ապալեն, Հարություն, Վրեժ: Կամ՝ ձայնաւորներու անհարազատ գոլգորդումով գրուող Աիգա-ն, Նաիրի-ն (մէկը՝ Այգա, միւսը՝ Նայիրի): Կամ դեռ՝ բառամէջի վ-ի հարց ստեղծող Երվանդ-ը:

5. ԶՈՅԳ ԳՐԵԼԱՁԵՒԵՐՈՒ ԿԱՄ «ՈՒՂ ՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ» ԽՆԴԻՐԸ՝

ԻՐ ԸՆԴՀԱՆՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ճիշդ է, որ վերջին այս նշումները մեզ ուղղակի կ'առաջնորդեն արեղեանասեւակեան գրելաձեւի եւ դասական գրելաձեւի երկուութեան խնդրին՝ ուղղագրական երկուութեան խնդրին:

Տառադարձութեան հարց եւ ուղղագրութեան ընդհանրական հարց, ուզենք թէ՛ չուզենք, սերտօրէն կ'առնչուին իրարու: Եւ հոս կարելի է չհանդարտառնալ երկուութեան այս խնդրին, նոյնիսկ եթէ անիկա գերզգայնութիւններ կ'արթնցնէ՝ մասնաւանդ հայրենի մշակութային-ակադեմական շրջանակներու մէջ. կարելի է չհանդրադառնալ, քանի մեր առջեւ «արեւելահայերէն-արեւմտահայերէն մերձեցման» հարց է որ կը դրուի:

Խնդիրը, ճիշդ է, բարդ է: Մէկ կողմէ, հայերէնի հայրենի գրելաձեւը, թէեւ օրին՝ հրամանագրային աֆթով պարտադրուած, բայց այսօր գրեթէ հարիւրամեայ de facto իրողութիւն է դարձած, որուն

փոփոխումը՝ հակառակ ուղղութեամբ առնուած որոշումով մը՝ կրնայ իր կարգին ձեւով մը անբնական խախտում նկատուիլ: Եւ անոր պետականօրէն ընդունուած գրեւաձեւի հանգամանքը, հոգեբանական-մշակութաբանական հասկնալի արժեւորումով մը, զինք կը դարձնէ այսպէս ըսած՝ de facto գերադաս դասական ուղղագրութենէն, որ այսօր կը պահպանէ Պոլիսէն Սփիւռք ցրուած արեւմտահայութիւն մը եւ փոքր համրանք կազմող արեւելահայախօս իրանահայութիւն մը՝ իրենց դեռ հայախօս ու «հայագրագէտ» թեւով: Առաւել՝ մաս մը հայրենի ակադեմական-մտաւորական յանձնառու անձնաւորութիւններու:

Իսկ դասական գրեւաձեւը կամ ուղղագրութիւնը, իր կողմէ, ունի անվիճելի, կենսական մէկ առաւելութիւն.՝ Հայերէնի արմատներուն հետ, գրաբարի գրեւաձեւին հետ կապի անխաթար, գրեթէ անփոփոխ պահպանումը. բառերու ստուգաբանական հետեւումի ապահովումը. ինչ որ, պարզ է, արեղեանասեւակեան գրեւաձեւը կը զլանայ մեզի, իր բացած փոսով՝ իր եւ աւանդական-արմատականին միջեւ:

Ասով կը բացատրուի, որ լեզուա-մշակութային դասական աւանդութեան ու մատենագրական գանձի տէր ոչ մէկ ժողովուրդ յախուռն որոշումով փոխած ըլլայ իր ուղղագրութիւնը, սկսած լատիներէնէ ճիւղաւորուած անգլո-սաքսոն լեզուներէն, ներառեալ «բիզնեսական» գործնականութեամբ բնորոշուած անգլերէնը՝ իր զոյգ գլխաւոր ճիւղերով - անգլիական եւ ամերիկեան, եւ հակառակ իր ահաւոր դժուար ուղղագրութեան: Նոյնը՝ Ֆրանսերէնի համար: Հազուագիւտ պարագաներու, ինչպէս իտալերէնին, լատիներէնէն առնուած հեռաւորութիւնները լրիւ պատմական-բնական հոլովոյթի անխուսափելի հետեւանք են եղած:

Ժիշդ է, որ արեղեանասեւակեան գրեւաձեւի բոլոր փոփոխումները նոյնքան «խանգարիչ» չեն գրաբարեան արմատներու հետ կապի տեսակէտէ: Բայց այս մասին՝ աւելի վար, այս հատուածի առջարկներու բաժինին մէջ:

Պէտք է, եւ կարելի՞ է՝ բան մը փոխել զոյգ տարամէտ գրեւաձեւերու առկայութեան ներկայ de facto վիճակէն, առանց կոպիտ, միակտուր դիրքորոշումներու, առանց յախուռն (հակա)քայլերու: Կը հաւատամ, որ կա՛յ ատոր կարիքը, անհրաժեշտութիւնը նոյնիսկ: Նաեւ կարելիութիւնը: Մանաւանդ որ հարցը չի վերաբերի փաստացի իրողութեան մը՝ թէ՛ դասական գրեւաձեւը ունի՞ կամ չունի կիրարկողներ, թէ՛ ինչ համրանք կը ներկայացնեն անոնք, կամ պիտի ներկայացնեն վաղը կամ վաղայաջորդ օր: Այլ խօսքով, այդ գրեւաձեւի ապահոված կամըջումը հայերէնի ներկային եւ մեր ողջ անցեալի մատենագրական գանձին հետ՝ էական յատկութիւն մըն է, կապ չունի արեւմտահայախօս (եւ արեւելահայախօս-իրանահայ) մշակոյթի կողմ Սփիւռքի գոյատեւման կամ անհետացումին հետ: Նոյնիսկ այս վերջին դժբախտ ենթադրութեան պարագային, հայրենի լեզուաճիւղին եւ մշակոյթին համար, ուղղագրութեան խնդիրը՝ իր ներկայ դրուածքով եւ իր ստեղծած ստուգաբանական խառնարանով, պիտի մնայ ամբողջ, գայն չափով մը պառակտելով իր անցեալէն:

6. ԳՐԵԼԱՁԵՒԵՐՈՒ ՄԵՐՁԵՑՄԱՆ ԵՐԿՈՒ ԿԱՐԵԼԻ ՈՒՂԻՆԵՐ

ա. Մերձեցման ուղի մը պիտի ըլլար՝ հայրենի ժողովուրդը ընտելացնել դասական գրեւաձեւին հետ, այն իմաստով, որ աւանդական Սփիւռքի հայութիւնը ընտելացած է, կ'ընտելանայ արեղեանասեւակեան գրեւաձեւին՝ առօրեայ մօտիկ թէ՛ հեռակայ շփումով, մամուլով, մեդիա-միջոցներով, իրաւական թէ՛ այլ գործառութիւններու առիթով: Դասականի հետ ընտելացման դաշտը բնականաբար պիտի ըլլայ աւելի սահմանափակ, մասնաւոր: Կրթական համակարգի մէջ ծանօթացման նպատակայարմար ձեւերու հաստատման կողքին, բացառապէս դասական ուղղագրութեամբ կարելի է՝ եւ կը հաւատամ՝ արդա՛ր է՝ կատարել հրատարակումը արեւմտահայ-սփիւռքահայ (ուրեմն եւ իրանահայ-արեւելահայ) հին թէ՛ նոր հեղինակներու: Հաւանօրէն կարիքն ալ չըլլայ հրատարակչատուներ մասնագիտացնելու այս գործին, որուն համար պիտի բաւէ ուղղագրութեան համակարգչային փոխարկիչ-ծրագիրներու կիրարկումը: Այսքանը՝ դեռ չառաջարկելու համար ամբողջ նախախորհրդային հայ գրականութեան հրատարակումը դասական գրեւաձեւով, այնպէս՝ ինչպէս անոնք հրատարակուել են սկզբնապէս: Ժիշդ՝ ինչպէս ատիկա կը կիրարկուի գրաբար գործերու:

բ. Մերձեցման աւելի հիմնական ուղի մը պիտի ըլլար հասարակաց գետինի մը որոնումը՝ ընդմէջ երկու գրելաձեւերուն, իբր հանգրուան, եւ ի վերջոյ՝ մասամբ՝ բոլորին ընդունելի յանգումով մը: Հարցին լրջութեան անգիտակ չեմ, եւ ատոր համար անիկա հոս, առաջարկէ աւելի, պիտի ներկայացուի իբր շատ ընդհանրական ուղղութիւն մը, գաղափար մը, որ շահեկան պիտի ըլլար ենթարկել նաեւ մասնագիտական քննարկում-վիճարկումի: Նախքան դեռ խօսիլը՝ մանրամասն, բազմակողմանի մշակումի եւ հիմնաւորումներու մասին, երբ կամ եթէ տեղը գայ...

Ի՞նչ է ուրեմն հոս առաջադրուածը: Վերը նկատուեցաւ, որ արեղեանասեւակեան գրելաձեւի բոլոր փոփոխումները չեն խախտեր, կամ նոյնքան չեն խախտեր, կապը գրաբարեան արմատներու հետ: Որո՞նք են փոփոխման այս «թեթեւ» պարագաները, որոնց պահպանումը խզումի տեղիք չի տար. ա- դասականի մէջ եւ, իւ, ոյ (բառամէջ), այ կամ ոյ (բառավերջ) հնչա-տառակապակցումները, որ արեղեանասեւակեան գրելաձեւով դարձած են յա, յու, ույ, ա կամ ո (վերջինները՝ առանց յամբ յ-ի): Օրինակ՝ սեւյակ, սյոււն, լուսթյոււն, տղա, անբարո...

բ- դասականի -ուա-, -ուե-, -ուէ-, -ուո- եւայլն տառակապակցումները (հնչուող՝ -ւա-, -ւե-, -ւէ-, -ւո- եւայլն), որոնք արեղեանասեւակեան գրելաձեւով դարձած են -վա-, -վե-, -վէ-, -վո-...):

- Նոր գրելաձեւի բերած ա. կէտի փոփոխութիւնները «թեթեւ» են անով՝ որ չեն վերաբերիր բառակազմական մարզի, չեն խաթարեր արմատական կառոյցներ: Ատով եւս՝ կրնային նկատուիլ բնական հոլովոյթով փոփոխման կարելի ենթականեր: Նոյնը կարելի է ըսել՝ բ. կէտի (-ուա-, -ուե-...) պարագային, ուր իրանահայ արեւելահայերէնի կիրարկած -ւա-, -ւե-, -ւէ-, -ւո- ... ձեւերը՝ հաւանօրէն ըլլային իրաւախոհական ձեւ մը. ն(ը)ւագ՝ փոխան նուագի կամ նվագի, սուեք՝ փոխան ստուեքի կամ ստվեքի եւայլն:

գ- Հարցը լրիւ տարբեր է՝ ե-է գոյգի պարագային: Նկատի առած արմատներու մէջ այս երկու ձայնաւորներու կարեւոր ներկայութիւնը, նաեւ նոյնա/նմանաձայն բառերու կամ բարդացում-ածանցումի ալիւսայլ պարագաներու անոնց շփոթումէն բխող շփոթը, ուրիշ ձեւ չկայ տուեալ կացութեան սրբագրումին համար՝ բացի վերականգնելէ անոնց՝ դասական գրելաձեւի համակարգը: Օրինակ՝ սէր-սեք, գեւ-գէտ...

դ- Հարցը, պարզ է, նոյն ձեւով կը դրուի ո-օ ձայնաւորներու գոյգի պարագային: Անոնց վերականգնումը եւս անխուսափելի է, եթէ կ'ուզենք կամրջուիլ գրաբարեան բառազանձին հետ եւ բառերու հետեւումը ընել՝ մինչեւ արմատ ու ծագում: Օրինակ՝ հոս-հոս, հոր-հոր...

ե- Այլապէս, բայց նոյնքան կարեւոր կը ներկանայ հարցը հ եւ յ բաղաձայններու զանազան կիրարկումներուն համար, յատկապէս ասոնցմէ երկրորդի հոլովական նախադաս մասնիկի դերակատարութեան պատճառով՝ բառասկզբին:

Եթէ օրինակներու կարիք կայ՝ յ-արդ, յ-օգուտ, յ-անպատրաստից, յ-առաջ, յ-ետ, յ-անուն, յ-արձ-, յ-անձ(ն)- արմատներն ու բառաբարդում/ածանցումները, որոնք լրիւ անճանաչելի դարձած են իրենց ներկայ հարդ, հոգուտ, հանպատրաստից, հառաջ, հետ, հանուն, հարձ-, հանձն-ծպտումներուն տակ, յաճախ եւ շփոթ ստեղծելով համանուն բայց ալիմաստ գոյգերու հետ:

7. ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Այս պատկերացումը կրնայ «ուսուրիական» թուիլ, բայց անիկա կը հիմնուի հայերէն լեզուի եւ հայ մշակոյթի անվիճելի միութեան չափանիշին վրայ՝ այսօրուէն դէպի իր տասնհինգդարեան անցեալը: Եւ, կ'արժէ կրկնել, անիկա ոչ մէկ ձեւով կը յղուի արեւելահայերէն-արեւմտահայերէն կամ Հայաստան-Սփիւռք որեւէ երկուութեան: Հայրենի հայերէնին ուրոյն, էական խնդիրն է, իր վերա-կամրջումի խնդիրը՝ ազգային անցեալի եւ ո՛ղջ աւանդութեան հետ: Եւ անհիմն են վախերը, թէ՛ այսպիսի վերահաստատում մը կրնայ «անգրագէտ» դարձնել հայրենի ժողովուրդը, խախտել ներկայ գրելաձեւի «հնչական» պարզութեան առաւելութիւնները: Գիտենք, որ այդ առաւելութիւնները խնդրական են. յիշեցուցի արդէն, որ հնչական համակարգը նաեւ արեւելահայերէնի մէջ յաճախ հեռու է ներկայ գրելաձեւէն, եւ այնքան ալ չ'օգնեք ուղղագրութեան, չի պարզացներ զայն, ինչպէս

կը պատկերացուէր՝ իբր փոփոխումի հիմնաւորում:

Յամենայն դէպս, եթէ անիկա անընդունելի նկատուի այս կամ այն դրդումով, կը մնայ առնուազն, ու անպայմա՛ն, կիրարկել երկու գրելաձեւերու զուգահեռ գոյակցութեան ձեւը, արդէն նշուած – հիները հրատարակել բացառապէս դասականով, անոր ընտելացնելու համար հայրենի ընթերցող հանրութիւնը:

Այսպիսի գոյակցութեամբ եւս՝ «անգրագէտ» պիտի չդառնայ ժողովուրդի մշակեալ խաւը, խառնաշփոթ պիտի չստեղծուի անոր համար, ինչպէս անգրագէտ չէ դարձած դասականը կիրարկող, բայց հայրենի գիրք ու մամուլ ձեռքէն բնաւ չձգող սփիւռքահայը, հակադարձաբար....:

Ընդհակառակը, հայրենի հայուն պիտի տրամադրէ գրելաձեւի երկրորդ ընտանի պատկեր մը, վաւերական կապ՝ նախորդ մէկ-երկու դարերու գրական գանձին հետ, ընդլայնելով, լրացնելով հայաշխարհի անոր ընկալումը: